
EURÓPA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Összefonódás és széthúzás: az új osztrák–magyar határ megállapítása az első világháború után

Az első világháborút lezáró békeszerződések Ausztriának ítélték a történelmi Magyarország német többségű, nyugati határsávját, a későbbi Burgenlandot. Az évekig elhúzódó határvita történetét azóta a történészek már részletesen feldolgozták. Azonban a magyar és osztrák – főleg eseménytörténettel foglalkozó – történetírásban máig nem alakult ki egy közös, a másik fél álláspontját is figyelemmel kísérő, elfogadó narratívája a kérdéskörnek. Olyannyira, hogy a határmegállapítás folyamatának még csak azonos elnevezése sem alakult ki az azóta eltelt évszázad során. Ausztria oldaláról a terület megszerzése feletti öröm tükröződik az „Angliederung” (*betagozás*), „Anschluss” (*csatlakozás*) „Einverleibung” (*bekebelezés*) és a „Landnahme” (*honfoglalás*) kifejezések használatában. Magyar részről az „elcsatolás”, „elszakítás”, vagy Burgenland „elvesztése” a leggyakoribb szófordulat, amelyek egyfajta „szenvedéstörténetként” interpretálják a nyugati határ módosítását. Mindkét értelmezés rendszerint figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy a végleges osztrák–magyar határ kompromisszumok, kölcsönös engedmények árán alakult ki, melyek során az érintettek engedtek eredeti követeléseikből.

Murber Ibolya, az ELTE Savaria Egyetemi Központ habilitált egyetemi docense új nézőpontból közelítette meg a nyugat-magyarországi posztimperiális átmenet történetét. A történeti kutatás új szempontjának, az ún. „határtanulmányok” (*border studies*) segítségével rekonstruálta az etnikai, nyelvi, vallási sokszínűség jellemezte nyugat-magyarországi határvidék első világháború utáni eseményeit. A történettudomány ezen részdiszciplínája szerint a gyengülő központi hatalom iránymutatásai, intézkedései a határvidéken kisebb ha-

tékonysággal voltak foganatosíthatók. Ugyanis az ottani viszonyokra a határokon átívelő kapcsolatok, gazdasági-politikai összefonódások is jelentős hatást gyakoroltak. Ennélfogva a határvidékek gyakran a belső területekhez képest eltérő fejlődési jellemzőkkel írhatók le. A szerző németül megjelent, magyar, német és angol nyelvű forrásokat felvonultató monográfiájában ezen feltevések nyugat-magyarországi sajátosságait vizsgálja.¹ A munkában a történettudomány eddig feltárt esemény- és gazdaságtörténeti vonatkozásaival párhuzamosan a kortársak visszaemlékezései, a sajtó, a nemzeti érzelmek is szerepet kapnak. A kronologikus elrendezés mellett négy cselekvési szint elkülönítésével és kölcsönhatásaik elemzésével mutatja be az osztrák–magyar határ keletre tolódását. 1. A lakosság – amely aktív résztvevője volt a határváltoztatásnak – pragmatikusan viszonnyult a növekvő egzisztenciális bizonytalansághoz és a katonai jelenlét keltette félelemhez. Túlélésükhöz határokon túlnyúló kapcsolati tőkéjükből is profitáltak (feketekereskedelem, fegyverszállítás stb.), amelyet a hatóságok eredménytelenül próbáltak korlátozni. 2. A helyi politikai és katonai szereplők mozgásteret kitért, az államhatalom meggyengülésével lehetőségük nyílt különböző rövidtávú, az aktuálpolitikai realitásokat figyelmen kívül hagyó elképzelések megvalósítására. 3. A kontrollját vesztő állami hatalom elsősorban a konszolidációra, a lakossági lojalitás mielőbbi visszaépítésére és a közbiztonság visszaállítására törekedett, valamint külpolitikai sikerekkel próbálta befolyásolni a határ kialakítását. 4. A végső döntés azonban a győztes nagyhatalmak, a párizsi békehozók kezében volt, akik – a közhiedelemmel ellentétben – jól informáltak voltak a kérdéskör mibenlétéről, csupán nem tartották azt elsődleges fontosságúnak.

Mindemellett a könyv két, a korban vezető gondolatmenetet, ideológiát is rekonstruál. A „nemzeti önrendelkezés” Wilson amerikai elnök 1918. januári 14 pontja óta „varázsszónak” számított a békefeltételek kapcsán. Ausztria és Magyarország is erre hivatkozva artikulálta Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos igényeit, azonban

¹ Magyarul ennek a munkának kicsit kibővített változata 2021 végén jelent meg, ld. Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok*. 10. Budapest, 2021.

túlbecsülték ennek jelentőségét. A bolsevizmus ideológiája termékenyítőleg hatott a liberális-demokrata és a nemzeti radikális világnézetre, annak mintegy ellenpólusaként jelentek meg Európában – gyakran antiszemizmussal és paramilitáris erőszakszervezetekkel karöltve, ahogy az a nyugati határvidéken is történt.

A további fejezetek időrendi sorrendben vizsgálják a kérdéskör történetét. Az 1918 előtti időszakot tárgyaló fejezet Nyugat-Magyarország háború előtti és alatti lehetőségeit mutatja be. Legfontosabb megállapítása az, hogy az etnikailag, nyelviileg és vallásilag kevert népesség politikai mobilizálhatósága alacsony volt, inkább a lokális identitástudat és a gazdasági érdekek voltak meghatározók, a „nemzeti” gondolat jelentősége még korlátozott volt. Ausztria 1918. novemberi hivatalos igénybejelentése új csoportképzési dinamikát jelentett a „prenacionális” állapotban lévő helyi lakosságra. Ugyanakkor a magyar vármegyerendszer erős centralizációja miatt nem alakulhatott ki a térség regionális azonosságtudata sem. Ennek legfőbb jele, hogy maga a terület korabeli elnevezése is problémás volt. A „Burgenland” név végül csak a határ megállapítása után honosodott meg az osztrák és a magyar közbeszédben. A határsáv osztrák gazdasági térrel való szorosabb összefonódását mutatja, hogy a helyi agrártermékek felvevőpiacai elsősorban az osztrák városok voltak, valamint a kezdődő iparosodás is a koronatarományokba és a tengerentúlra vonzotta a népesség jelentősebb részét. A háború alatt a magyar állam – saját lakosságának ellátása érdekében – erőteljesen korlátozta az élelmiszerexportot, azonban az osztrák piacok továbbra is nagyobb bevétellel kecsegtettek a termelők számára. Így 1916-tól felvirágzott az osztrák–magyar határon átnyúló csempészet, amely egészen az 1920-as évek közepéig fennállt. A hatóságok a határrezsim megerősítésével csupán korlátozott eredményeket tudtak elérni. A két birodalomrész között a fokozódó feszültségek miatt az ellenségek kialakítása már ekkor megkezdődött.

A következő fejezet az első világháború vége és a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása közötti hónapokat elemzi. A felek államközi szinten alapvetően pragmatikusan viszonyultak Nyugat-Magyarország kérdéséhez. Mindkét állam égetőbb problémák megol-

dására fókuszált, de az osztrák területi igények 1918. novemberi hivatalos bejelentése – amely nem a lakossági akaratra támaszkodott – tovább szította a feszültségeket. Ekkor a kérdést elsősorban az osztrák fél élelmiszerszükséglete és a nemzeti önrendelkezés gondolata dominálta. A széteső Monarchia utódállamai kölcsönösen függtek egymástól: Német-Ausztriának magyar élelmiszerre, Magyarországnak osztrák iparcikkekre volt szüksége, amely kompromisszumra készítette a feleket. A meggyengült államhatalom a politikailag többnyire passzív lakosság mobilizálására és erőszak-monopóliumának visszaszerzésére törekedett. A lakosság bizonytalanságát a katonai erőszak megjelenése,² az osztrák igénybejelentés, a magyar kormány német autonómiát biztosító néptörvénye, a fosztogatások, a határ mindkét oldalán felerősödő propaganda tovább növelte. Ugyanakkor a határokon átnyúló gazdasági kapcsolataik erősödtek, amely a határrezsim szigorodását eredményezte. A helyi aktorok a „zavarosban halászva” megragadták a lehetőséget saját koncepcióik megvalósítására – így jött létre 1918 decemberében a Hiénc Köztársaság, elsőként a számos nyugat-magyarországi, kérészerűtlen törpeállam közül. Az 1919 elején Párizsban összeülő nagyhatalmak – két vesztes állam problémájának tulajdonítva a kérdést – nem foglalkoztak az osztrák–magyar határral, erre csak néhány hónappal később került sor.

A magyarországi Tanácsköztársaság hónapjait taglaló fejezet a politikai szereplők súlyponteltolódását mutatja be. A párizsi döntéshozók a bolsevizmus feltartóztatása érdekében a közép-európai ügyekbe való beavatkozás mellett döntöttek. Ausztriát élelmiszerseggel és a határrezsim szigorításának kikényszerítésével próbálták eltéríteni, megóvni a kommunizmustól. Mindeközben Ausztria és Magyarország is törekedett a jószomszédi kapcsolatok fenntartására. Előbbi az élelmiszerszállítványok, utóbbi az egyre súlyosabbá váló iparcikk-hiány és az északi, illetve keleti hadjáratokhoz szükséges fegyverszállítványok miatt volt érdekelt a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében. Ennek köszönhetően a feketekereskedelem tovább virágzott. A lakosságon túl a helyi közigazgatási vezetők is ösztönözték

² Ezekről a témáról Murber Ibolya először magyarul írt, ld. A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. In: *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat* 2019/2. 181–214.

a határon átmenő forgalmat, ellentmondva a központi intézkedéseknek. A határokon átnyúló mobilitás fokozódott, a hagyományos gazdasági motivációk mellett ideológiai szempontok is érvényesültek (antibolsevik magyar emigránsok, osztrák kommunista alakulatok). A budapesti tanács hatalom „világforradalmi” elképzelései elsősorban nyugati szomszédja felé irányultak, a bolsevik kísérlettől azonban az osztrák kormányzat egységesen elhatárolódott. Nyugat-Magyarország ügye gazdasági és ideológiai relációban új értelmezési keretet is kapott és a területi kérdés továbbra sem élvezett prioritást. Habár a francia fővárosban nem terveztek az osztrák–magyar határszakaszon módosítást, a Párizsba érkező osztrák béke delegáció hatékonyan lobbizott ennek érdekében. A bécsi székhelyű szövetséges missziók miatt jobb kapcsolatokkal rendelkező osztrák kormány a nyugati határsáv kérdését más területek elcsatolásával kötötte össze. Nyugat-Magyarország esetében a gazdasági összefonódással érveltek és a nemzeti önrendelkezésre hivatkozva népszavazást javasoltak. A Magyar Tanácsköztársaság ugyan nem kiváltója volt az osztrák–magyar határ módosításának, ugyanakkor viszonylag tartós fennállása adta a döntő impulzust, hogy az osztrák igények részben meghallgatásra találtak a béketárgyalásokon.

Az 1919 szeptemberében aláírt osztrák békeszerződés *de jure* is Ausztriának ítélte Burgenlandot. Párizsban másodlagos volt a két vesztes utódállam ügye, azonban ellenőrző szerepkörrel nemzetközi katonai bizottságot hoztak létre Sopronban. Az osztrák kormány külpolitikai mozgásterét ekkor már jóval szélesebb volt. A magyar kormány a trianoni békeszerződésig nem rendelkezett nemzetközi elismertséggel. A Tanácsköztársaság után az állam- és katonai hatalom ismét szétforgácsolódott, az ország jelentős része idegen megszállás alá került, a nemzetgazdaság teljesítménye alacsony volt. A Tanácsköztársaság utáni időszak történetét kifejtő fejezetben a magyar jobboldali centrumok (konzervatív, nemzeti radikális, legitimista) közötti hatalmi vetélkedés és azok nyugat-magyarországi lecsapódásai elevenednek fel. A térségben különösen élénk paramilitáris alakulatok és vezetőik versengése a nagypolitikára is hatást gyakorolt. A formálódó, a háború előtti időkkel jogkontinuitásra törekvő állam-

hatalomnak gyakran be kellett érnie a helyi szereplőkkel. Így került a legitimista Sigray Antal az új területszervezési koncepciót jelentő Nyugat-magyarországi Főkormánybiztosság élére és vehette át Léhár Antal a katonaság irányítását. Az állami erőszak-monopólium visszaállítása érdekében a jobboldali félkatonai alakulatokat fokozatosan integrálták a hadsereg kötelékeibe. Ugyanakkor ezen csapatok hasznosnak bizonyultak a kormány időhúzó taktikájához, hiszen döntő szerepük volt a velencei megegyezés, majd a soproni népszavazás kikényszerítésében. A gyakran nem helyi származású, kétes szándékú szereplők a hatalmas vákuumban próbálták „nemzetmentő” küldetésüket végigvinni, a terület átadását megakadályozni. Ennek ékes példája a Prónay Pál által kikiáltott kérésállam, a Lajtabánság (1921. október). Az önállósodó helyi aktorok 1921 őszétől a budapesti hatalom konszolidációját is veszélyeztették, valamint a nagy nemzetközi nyomás is az irreguláris csapatok semlegesítésére készítette a kormányzatot.

Az ellenforradalmi kurzus elejétől az osztrák és a nyugat-magyarországi kérdés a politikai-gazdasági és társadalmi krízisek projekciós felületévé vált, tekintve, hogy a nyugati határszél nem került idegen kézre. A jobboldali fegyveres alakulatok erőszakhulláma, a fehérterror a nemzet állítólagos belső (zsidóság, bolsevikok, Tanácsköztársaság alatti tisztviselők) és külső ellenségei (pl. osztrákok, délszlávok, csehek, románok) ellen irányult. Lakossági szinten nem tüzték napirendre a területi hovatartozás kérdését, az egyre mélyülő létbizonytalanság újabb lökést adott a csempészetnek. A lassan megszilárduló magyar állam a békeszerződés aláírása után az időhúzás taktikáját folytatta. Állami és helyi jobboldali szereplők kapcsolataira támaszkodva, tárgyalásos úton igyekeztek népszavazással, kereskedelmi ígérekkel engedményt kicsikarni Ausztriától a területi kérdésben, sikertelenül. 1921 augusztusában a magyar kormány megtagadta a határsáv teljes kiürítését, a félkatonai egységek – amelyeket javarészt vásárlással és az osztrák fegyverraktárak kifosztásával szereltek fel – összeütközésbe keveredtek az osztrák csendőrséggel. A győztes hatalmak azonban nem kívántak még egy háborús válsággócot teremteni azzal, hogy csapatokat vezényelnek Nyugat-Magyar-

országra. Ugyanakkor az utolsó Habsburg uralkodó, IV. Károly két visszatérési kísérletével – amelyek bázisa Nyugat-Magyarország és az ott állomásozó csapatok voltak – a feszültségek tovább fokozódtak. Az államközi kapcsolatok normalizálása érdekében a magyar és az osztrák kormány kihasználta az olasz közvetítés lehetőségét. Ez eredményezte a velencei megegyezést 1921 októberében, melynek értelmében Magyarország kiürítette a vitatott területet, cserébe Sopron és a környékén lévő nyolc falu hovatartozásáról népszavazás döntött. Az 1921. decemberi referendum eredménye tükrözte a lakosság magatartását és egyben az utolsó fejezet legfőbb megállapítását is: a helyi népesség elsősorban gazdasági szempontok, semmint etnikai-nyelvi, vagy akár nemzeti megfontolások alapján viszonyult az impériumváltáshoz.

A szerző konklúziójában felhívja a figyelmet, hogy a birodalmi keretből a nemzetállami struktúrákba való átmenetre az intenzív, határokon átívelő mobilitás és a gazdasági-társadalmi összefonódások rendkívül nagy hatást gyakoroltak. Nyugat-Magyarország hovatartozását eleinte az osztrák élelmiszerfüggőség és a nemzeti önrendelkezés kérdése, majd a bolsevizmus-antibolsevizmus dichotómia tematizálta, amelyek háttérbe szorították a területi kérdést. Magyarország és Ausztria részben nemzetközi nyomásra, részben józan pragmatizmusból kötött kompromisszumot. A meggyengült államhatalommal megjelenő politikai erőszak és a lakosság gazdasági érdekeltségei is aktív alakítói voltak a határváltoztatásnak.

Ibolya Murber: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes.* (Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021. 108 o.

Agg Richárd